

РЕВОЛЮЦІЯ, КОХАННЯ, РОДИНА У ЖИТТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ*

(історико-біографічний нарис)

до 100 – річчя Української революції (1917-1921 рр.)

(історико-біографічний нарис)

“Він пройнявся глибокою повагою до палкої і шляхетної Франції”

16 жовтня 1924 р., С. Петлюра отримує дозвіл на в'їзд до Франції. У жовтні 1924 року (за іншими даними, весною 1925 р.), після декількох років еміграції в Польщі, Австрії, Угорщині та Швейцарії, С. Петлюра прибуває до столиці Франції Парижу. Незадовго перед тим у листі до Миколи Шумицького писав: «Мені хотілося б пожити хоч місяць у спокійній обстановці, бо маю таку моральну утому і такі пошарпані нерви, дякуючи всьому, що прийшлося пережити, що мрію про спокій – хоч протягом одного місяця – як про передумову і моральні рівноваги і дальшої праці». У Парижі Симон Петлюра проживе неповні 20 місяців. Останні в його житті. За цей час він чотири рази змінить помешкання, то передчуваючи близьку загибель, то навпаки – безжурно нехтуючи всіма пересторогами. Французький автор Ален Дерош писав про приїзд С. Петлюри до Франції: «Вірний друг Антанти і, зокрема, французького народу, Петлюра сподівався дістати в нашій країні гостинну зустріч. Щодо цього він не повинен був розчаруватися у своїх надіях. Франція завжди справляла на українського патріота своєрідний дивовижний вплив. Він захоплювався духом і цивілізацією нашого народу, який дав світові Декарта, Паскаля, Вольтера, Пастера... Він пройнявся глибокою повагою до

Симон Петлюра

палкої і шляхетної Франції, яка також якихось сто п'ятдесят років тому скинула ярмо тиранії, потрясаючи перед монархічними державами Європи славною «Декларацією прав людини і громадянина», провісницею нової ери». Як згадував князь Ян Токаржевський-Карашевич, Головний отаман війська УНР обрав для помешкання столицю Франції не випадково: «Тут зібралися творці грецької незалежності, тут будувалися проекти об'єднання Італії, тут оселилися сербські, чеські, інші іммігранти... Франція, був колись час, стояла в перших рядах націй, що допомагали визвольним змаганням». Разом з тим, численні українські іммігранти, які почали прибувати до Франції з 1922–1923 років, – хто з польських таборів, а хто на заробітки, – не воліли гуртуватися у спільну, політично свідому громаду. Як бувало не раз і

*Закінчення. Поч. див. №10-12, 2018 р.; №1-2, 2019 р.; №3-4, 2019 р.; №5-6, 2019 р.

не два в історії, українські структури, загалом небагаті та невливові, більше сперечалися й змагалися між собою, ніж із зовнішніми політичними супротивниками. Але він залишався лідером Української держави в екзилі, продовжував виконувати обов'язки голови Директорії і Головного Отамана Української народної республіки. Старався, як міг, щоб його уряд у вигнанні став центром боротьби з більшовизмом, не втрачав надії об'єднати українців до спільної дії. Симон Петлюра розраховував налагодити дипломатичні та політичні зв'язки для українського уряду в екзилі, шукав можливості нового імовірного союзництва у боротьбі проти більшовицького захоплення України. У той час, коли багато західних політиків сподівалися на воскресіння колишньої могутності Російської імперії, Петлюра вважав, що «ми повинні скомпрометувати ідею реставрації великої Росії, як ідею нереальну, штучну і невігідну для Європи, натомість виставляючи план поділу її, як найбільш доцільне розв'язання остогидлої, неспокоїної справи, що все таїла в собі загрозу і небезпеку для Європи, що й тепер таїть в собі ті ж самі тенденції та поборювати наміри деяких груп еміграції прихилити українців до федеративного співжиття з нею». У листі до прем'єра А. Левицького від 14 травня 1922 р. він наголошує, що «найбільшою перешкодою для визнання суверенності України є гіпноз самого імені Росія. Цей гіпноз треба розвіяти, особливо в Америці та Франції. Справу поділу Росії треба поставити як справу покою цілого світу, як справу європейської рівноваги та реально-матеріальної вигоди держав, у тій конфігурації їх, що уклалась після Версальського трактату». Розуміючи силу загрози радянської Росії для всього світу, Петлюра розтлумачує далеким і близьким сусідам на Заході, що «... всі держави, утворені після 1917 р. на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загрожені, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава

українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахитного життя державних новотворів, з бувшої Росії організованих. Тільки постання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її». Разом із однопумцями Симон Петлюра організовує видання тижневика «Тризуб», перший номер якого побачив світ 15 жовтня 1925 року, останній – в часи Другої світової війни, у 1940 році. Часопис широко висвітлював політичні та культурні процеси, що відбувалися на підрадянській Україні та еміграції, інформував про стан української справи на міжнародній арені. Перші кілька місяців у Парижі Петлюра прожив сам, без родини. Його першим помешканням були дві скромні кімнати з кухнею на третьому поверсі по вулиці Бельгран, 27. Професор Володимир Коваль згадує про бідність, від якої потерпав у ті часи український лідер: «Він обідав без вина за 4 франки в день». Головний отаман війська УНР вів у Парижі одноманітне життя. «Матеріально, стан і мій, і Прокіповича не став кращим, ніж у Женеві, – писав він в одному з листів у грудні 1924 року. – Перебиваємось із хліба на квас». Діставшись до Парижа, С. Петлюра почувався самотнім, він прагнув з'єднатися зі своєю родиною, турбувався Лесиною освітою. У квітні 1925 р. він писав до С. Сірополка: «Сподіваюсь у кінці літа перевезти до себе Олю і Лесю. Французьку візу вже вислав для них. Трудно з помешканням, але якось, може, цю канитель поладжу. Хотілося б скоріш перетягти Олю і Лесю сюди, щоб дати змогу Лесі вчитись». Петлюра самотужки борювався з холодом, викурював по 40 дешевих цигарок на день: «Ти мене, Лесік, питаєш, скільки я цигарок на день палю? – пише 1925-го в листі до доньки в Варшаву. – Можу тобі правду написати: від 30 до 40. Коли нічого не пишу, то палю менше, коли ж беру перо до рук,

то виходить більше: сама рука якось тягнеться до цигарки. Тільки і тютюн тут, і цигарки – лихі! На тютюн тут державна монополія, так само, як і на запалки, отож через це він і не дуже добрий. Купувати ж англійський тютюн (він куди кращий) мені не по кишені». Він часто хворіє. «Почуваю я себе фізично – зле, але лікуватися тут не дуже зручно: грошей це великих коштує, – пише Петлюра дружині 22 травня 1925 року. – Отже, й не знаю, що робити? Поки що обмежуся домашніми засобами: хожу багато, щоб змучитися, втомився, тоді лягаю на ліжко і читаю. Спати вдень не можу, хоч і хотів би заснути, аби всяка чепуха в голову не лізла... Твій Симон». Правда, щодня відвідував паризькі музеї, бібліотеки, церкви та ... цвинтарі. Український політичний діяч та історик Ян Токаржевський-Карашевич згадує, що найпершою паризькою прогулянкою голови уряду УНР було кількагодинне знайомство зі старовинним цвинтарем Пер-Лашез. Він же каже, ніби часом Петлюра передчував близьку загибель. Сучасники згадують, що отаман часто навідувався до могили української художниці, його знаменитої землячки з Полтавщини Марії Башкірцевої, яка спочивала на цвинтарі Пасі в Парижі. Марії також випало коротке життя на чужині та гучна посмертна слава: Башкірцева стала першою українською художницею, роботи якої придбав Лувр. І за цих непростих обставин Симон Васильович не забуває своїх милих дівчаток. «Дорога Лесю! Вітаю тебе з днем янгола і бажаю всього кращого. Хотів би тебе за вушка потягати в цей день та пригорнути до себе. Роблю це заочно. Дуже мене цікавить, чи отримали ви з мамою по парі панчіх, які я вислав вам? Якщо вони дійшли, то напишіть мені, чи прийшлися вони до ноги та чи колір вподобався. Тут всі ходять в панчохах такого кольору. В день іменин ви мене з мамою згадайте, але вже не так, як восени, коли я був такою свинею, що забув про день народження моєї дочки. Більш ніж коли, в цей день я душею з вами обома. Напиши мені, чи мама тобі спекла

солоденький пиріжок? Чи може шоколадку чи щось інше купила? Тут порівняно дешево коштують помаранчі. Жалко, що на митниці беруть ціло – а то я послав би їх тобі на іменини. Ну, бажаю тобі, мій цюцік, усього кращого. Міцно тебе цілую. Обніми за мене маму». (Із листа Симона Петлюри з Парижа до 13-річної доньки Олесі, яка з матір'ю тоді ще жила у Варшаві, 4 квітня 1925 року). «Радий я, що твоя нова учителька французької мови тобі подобається. <...> То добре, що ти їй даєш вірні пояснення до нашої мали, але сама ти ніколи в душі не гаси віри, що наші землі ще будуть нашими. Вони повинні бути нашими, коли ми хотітимемо їх та научимось усі умінню зробити їх своїми. Трудна це наука, але не неможлива. <...> За цей час я дуже багато книжок прочитав та передумав, а з усього цього такий висновок зробив: інакше і я працював би і поведився, коли б довелось знову боротись за Україну. Тільки ж немає в мене певности, що за мого віку ця боротьба розпочнеться. Скоріше всього, що за Україну боротись буде молодше покоління, до якого і ти будеш належати. Дай Бог, щоб цьому поколінню пощастило більше як нашому!» (3 листа до дочки (22 травня 1925 р.). Другою квартирою, на кілька місяців, С.Петлюри став звичайний готельний номер по вулиці Доменіль, 192. Пан отаман прожив тут до приїзду дружини Ольги й доньки Лесі у другій половині (серпень) 1925 року, коли у доньки закінчився академічний рік у навчанні. Вони оселилися у невеличкому номері готелю, на третьому поверсі, що на вулиці Тенар, 7 (rue Rue Thénard). Цей готель знаходиться неподалік відомої Сорбонни у п'ятому районі Парижу, ще його називають студентським Латинським кварталом (фр. Quartier Latin). Переважно тут мешкали студенти та викладачі, а також особи з найближчого кола спілкування отамана. Життя налагоджувалося. «23 травня, на день своїх іменин, приймав усіх, хто приходив скласти йому свої побажання, – згадує один із друзів Петлюри. – Увечері зібралось усе близьке оточення отамана. Він був

у доброму настрої, веселий, спокійний. Було в хаті 13 осіб. Пан отаман жартував і сміявся з тих, хто вірив у забобони». Отаман Петлюра й надалі працював над своїми ідеями щодо України. Боровся за державність і був гідним лідером Української визвольної боротьби. І коли значна частина високих українських урядників та міністрів виїхали за кордон ще у січні 1919 року з великими сумами державних грошей, то Головний Отаман вважав ганебним користатися державним майном персонально. Тому не розкішним було життя родини, по переїзді з «гостинної» Польщі до так само «гостинної» Франції. Але і тут треба було остерігатися більшовицьких агентів, часто міняти помешкання, жити під чужим прізвищем. З огляду на безпеку в Парижі Симону Петлюрі доводилося жити окремо від сім'ї. Нелегальне становище не дозволяло Петлюрі знайти працю. Родина бідувала, продали всі дорогоцінності. Матеріальні засоби – допомога приятелів. Вірні «петлюрівці», хоч не один сам важко заробляв на хліб на чужині, вважали обов'язком честі допомогти у скруті родині Симона Петлюри. Але і цих мізерних коштів С.Петлюра не завжди дозволяв собі брати. Одного разу, довідавшись про фінансову скруту колишнього голови Директорії, соратник по справі Ю. Гуменюк надіслав йому трохи грошей. «Дякую за Ваше бажання допомогти мені персонально в моєму житті, та повинен відмовитися від цієї допомоги, – відписав Петлюра Гуменюкові 10 травня 1926 року. – Я знаю добре, що Вам оті доляри з неба не падають, і що кожний цент доводиться Вам заробляти тяжкою працею. З мого боку було б зле, коли б я запрацьоване руками наших, хоч би й по-приятному до мене настроєних людей, зажиткував особисто для себе. На це я не маю права. Отож присланих Вами 128 франків і 5 канадських доларів для своїх потреб прийняти від Вас не можу. Проживу якимось і без них». Родина сама шукала засобів до життя. Ольга Панасівна заробляла вишиванням на замовлення та продаж. Близький

приятель Ян Торжевський-Карашевич С.Петлюри згадував про становище родини: «Помешкання з двох бідненьких неопалюваних кімнат. ... Коли згадуєш той холод у цьому помешканні, з яким Отаман боровся, роздмухуючи сам вугілля у каміні, коли згадуєш скромність щоденної страви та бідність хатньої обстановки, начиння, то вже не серце стискається, а сльози ллються з очей. Серце стискається, дивлячись на такі обставини, в яких жив вождь нації, голова Директорії!..». Та Петлюра і за цих умов працював для визволення України. Він видавав у Франції журнал, пропагував подальшу боротьбу з твердою вірою, що «незалежна Українська Держава таки буде». Незважаючи на матеріальні нестатки батьки дбали, щоб дати доньці добру освіту, розвинути її природний потяг до набуття знань і творчості. Насамперед прагнули, щоб опанувала вона українську історію й літературу. Леся знала багато з історії України. Особлива роль у цьому належала матері, яка приділяла їй максимум своєї уваги, але й наймала також приватних учителів. Леся була гарною і розумною дитиною, усім цікавилася, про все допитувалася, дуже швидко навчилася читати по українському і по французькому, дуже багато читала. Вчилася малювати, пробувала писати вірші. З літератури найбільше любила твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, а з французьких – Дюма, Гюго та інших.

С. Петлюра опікувався освітою й загальним розвитком доньки прилучав її до мистецтва, показував Париж, водив до Лувру, палац якого є прекрасним зразком французької архітектури XVII-XVIII ст., а його музеї – найбільшими скарбницями світової культури. Тато з Лесею відвідали могилу молодого талановитого малярки українського походження, яка рано пішла з життя, – Марії Башкирцевої. Навчальний 1925/26 рік Леся розпочала в паризькому ліцеї Фенельон, одному з найкращих ліцеїв фізико-математичного профілю. Вчитися у французькому навчальному закладі Лесі було

досить важко, що не могло не турбувати батька: «На перших порах їй, бідній, тяжко приходигься, але я надіюсь, що за пару місяців вона труднощі мови і французької системи навчання переборе». Леся опановувала французьку мову разом із батьком, вони багато читали. Як зазначала її мати, – «Симон Васильович на французькій мові дуже багато читав про Наполеона... Він був радий, що вже вільно і хутко читає, мав з Лесею йти забирати каталоги різних французьких видавництв». Спогади сучасників С. Петлюри засвідчують, що «...доньку свою він страшенно любив, бачив у ній продовження всього свого життя, часто про неї з своїми близькими говорив. Говорив про її листи, говорив про те, що її цікавить, про те, що вона любить, чим займається. Цими розмовами, які й тепер згадуються, сугестував зацікавлення нею, учив любити її».

Дівчинка щирим серцем любила батьків, а за Україну не раз молилася разом із мамою. В дешевій квартирі на рю Тенар – помагає Леся батькові в його праці на хліб щоденний, вислухує його науки і наставлень, перебирає від нього його велику любов до Батьківщини, його віру в її звільнення від московського ката. Глибока любов і дружба в'язала її напівдитяче серце з батьком. Згодом Леся в листі до матері від 26 травня 1930 року засвідчить високу і благородну любов між батьками і свою любов до них обох: «В той мент в мене раптово з'явилася свідомість моєї любові до вас обох, і такої великої та крилатої, що майже дух спирався! Не дивлячись на ваші повні доброти й ніжності лица, і хоч, ви, певно, і не могли тоді не відчути нашого родинного щастя, ви не могли теж знати, що діялось зі мною. Я, звичайно, не знала, як дати вам зрозуміти мій стан – я мала лише одну ясну думку: “Коли так любити, нащо розлучатися?!”». Донечку Лесею батьки виховували у дусі полум'яної любові до України, до української мови. Кожен її лист до мами починався словами «дорога мамо», а закінчується «цілую тебе». Незважаючи на те, що Леся не вчилася в українській школі й не одержала

систематичної освіти з української мови, але у своїх листах виявила чистоту рідної мови і правильність слововживання. Любов до мови, отже, їй прищепили передусім батьки.

10 травня 1926 року Симон Петлюра у Парижі відзначав у ресторані свій день народження в колі друзів. Неподалік, за столиком, сидів Махно. З ним було кілька знайомих. Невдовзі чоловік, з яким лідер махновців гаряче сперечався, невдоволено підвівся і вийшов. Не знав тоді Симон, що Махно ледве вмовив анархіста Ш. Шварцбарда не вбивати Петлюру. В такий спосіб віддячивши за те, що 1923 року Петлюра врятував його в Польщі від розправи петлюрівських офіцерів, котрі вважали, що він перешкоджає вести боротьбу за створення самостійної України. Леся також вітала з днем народження свого тата, який приймав поздоровлення також від Ольги Опанасівни та свого найближчого оточення. Як відмічали сучасники у своїх спогадах, він був невеселим, і гості це помітили. Почуття смутку ще збільшилось, коли хтось зауважив, що новоприбулий є тринадцятим, але, хоча С. Петлюра і пожартував з тих, хто вірив у забобони, проте якась тінь над присутніми пролетіла.

У номері готелю, де мешкав отаман, не було кухні, тож сім'я Петлюри частенько обідала у дешевому ресторанчику «Бульйон Шартъє» (фр. Bouillon chartier), що на вул. Расін, 3 (rue Racine). 25 травня 1926 року, останній день життя Симона Петлюри, тісно пов'язаний із цим закладом. Його дружина захворіла і не пішла до ресторану. Того дня Петлюра обідав один. Вийшовши з «Бульйон Шартъє», він зупинився біля книгарні, розглядав щось крізь вітрину. І раптом серед білого дня пролунало сім пострілів, кулі були спрямовані в українського лідера. Вбивцю затримали і доставили до комісаріату...

Кількість свідків у справі С. Петлюри сягала понад 30 осіб. На суді було представлено понад 200 документів про намагання уряду

Леся Петлюра со своїм отцом,
осень 1925 года, Париж

Петлюри зупинити погроми єврейського населення. Проте суд присяжних департаменту Сена завдяки сприянню так званих Комітетів оборони та політичним обставинам виправдав вбивцю та присудив сплатити штраф у розмірі одного франка за забруднену бруківку.

«Я піду шляхами свого батька!»

Несподівана смерть любого чоловіка від ворожих куль підступного ворога не зламала Ольгу Панасівну, вона і далі відважно несла свій хрест, призначений волею Всевишнього, хоч і були хвилини, коли питалася Бога: «Пощо ж мене, Господи, бережеш на світі?». Злиденне життя та нестатки Ольга Опанасівна переносила без нарікань. Але найболючіше їй було переносити муки від образливих, несправедливих нарікань на чоловіка від колишніх «соратників» по зброї за програну

війну з більшовиками, звинувачення у єврейських погромах і вбивствах. Щирий соратник Отамана з болем у серці говорив: «Усі, хто зраджував, всі, для кого українська справа була предметом спекуляції і продажу, поспішили скласти вину на нього». Підступні закиди С. Петлюри підірвали здоров'я дружини, вона тяжко захворіла, почала втрачати слух.

Смерть батька і несправедливий вирок суду його вбивцеві болюче пережила чотирнадцятилітня Леся, хоч заради мами того не виявляла, була зовнішньо спокійною. Найбільше вразило її ставлення студенток гімназії, де вона вчилася, ті почали уникати її товариства, як дочки злочинця, вбивці невинних дітей. Усі ці умови та напівголодне дитинство, повне переживань, страху, страждань і невпевненості у завтрашньому дні, призвели до невиліковної хвороби – сухот. Дослідники (В. Михальчук, Д. Степовик) доводять, що хвороба повстала з морально-духовної рани, спричиненої вбивством батька, Симона Петлюри, яка почала зростати, поширюватись і перекинулася на організм дівчини, даючи початок туберкульозному захворюванню... Довідавшись про це, Ольга Панасівна почала вживати усіх заходів, щоб дочка видужала. Та хвороба не покидала Леся упродовж 15 років, аж до кінця її життя. Найболючіше для Лесі було те, що лікарі заборонили їй вчитися. Маючи надію вилікуватись і бути потрібною Україні, Леся почала вчитися заочно: «Я хочу вчитися, вчитися, вчитися! Я так, так багато загубила часу для науки! Я хочу все знати, всього навчатися. Я повернусь в Україну, хочу всі свої знання передати нашому народові, бути корисною для нього. Я піду шляхами свого батька!» – говорила друзям. Вона завзято взялася до науки, дописувала до українського журналу «Молоде життя». Духовний світ дівчини читач може відкрити для себе з її віршів, хоч літературна спадщина Лесі Петлюри і невелика. Вірші почала писати рано, але, будучи досить вибагливою до себе, частину їх знищила. Як влучно зазначив професор Дмитро

Степовик, її внутрішній світ успадкований від «характеристики внутрішньородинних взаємин Симона Петлюри, що відзначалися гуманністю і шляхетністю. А Лесині почуття... це не тільки любов доньки до батьків (що є природно і нормально), а й до своїх перших учителів, які виховували в неї любов до України, вселяли в серце найсвятіше почуття патріотизму». Напрочуд дорослими звучать її вірші «Прапор», «Народе мій», «Правда переможе» тощо. У вірші «Правда переможе» Леся ніби вказує нам, сучасникам, які перепони ми мусимо здолати:

*На твоєму шляху
Криваві перепони,
І вуха чують скрізь
Ідкий і злісний глум.*

Своєрідною є поетична притча «Добрий вчинок» схожа за своїм змістом на притчу про доброго самарянина), коли вже не по роках зрілий автор ніби пророко бачить помилки правителів світу:

*Шукаючи Месію, царі згубили раз
Свою зорю провідну,
Що вказувала шлях...*

Тремтливе, майже трагічно-патетичне ставлення молодій дівчині до нашої державної, такої рідної, символіки – у вірші «Прапор»:

*О прапор наш, Вкраїни стяг шовковий,
Як сяєш ти в повітрі золотім!
І хто б сказав,
скільки страждань і крові
Блищить слізьми у полиску твоім!
А скільки щастя в полиску яскравім!
Скільки в нім віри, сонця і змагань!
До правди й сили, до міцної волі
Скільки посвят й великих поривань!*

Навчаючись в університеті, Леся брала активну участь у діяльності українських

пластових організацій у Франції. Вона цікавилась не тільки наукою, а й філософією. Належність до «Пласту» та французьких скаутів позначилась на її роздумах. Релігійні мотиви її виховання перепліталися з роздумами про пошук молоді людиною сенсу життя. «Людина, – пише Леся, – не уявна без реальності праці, громади, інтелектуальних зусиль, релігійних виконуваль... Вона робить із власного життєвого досвіду вагоме відкриття у своїх духовних пошуках, що є квінтесенцією євангельського вчення: "Дві абсолютні правди вивершують мою свідомість: одна метафізичного характеру – Бог є – і друга надприродного – Бог є любов"».

Леся любила свій народ і переймалася його життям. У листі до О. Сірополко вона пише: «Мені ходить головне про культуру духу. Я не сумніваюсь, що матеріальна культура розвинеться на Україні дуже гарно. Що ж до культури духу, то бачу заздалегідь страшенну саламаху: наприклад, на Україні читачі мимоволі затроєні різним світським мотлохом; цензура... ідей обмежила, а то й скривила світогляд нашого покоління...».

Сімейні реліквії і твори Лесі Петлюри свідчать про високу духовність родини Великого Сина України. Але хвороба Лесі прогресувала. За порадою лікаря та з допомогою друзів мати перевезла доньку до кліматичного санаторію в Камбо-ля-Бен у надії, що чудове повітря Пиренейських гір зможе перебороти тяжку недугу. Далеко від друзів і знайомих мати і донька почувалися дуже самотніми. І там живуть вони самотно, лише час-до-часу відвідувані вірними приятелями: вдова-мати, що від душевних потрясень втратила слух і вона, що в двадцять дев'ять років виглядала п'ятнадцятилітньою дівчинкою, – лише в великих сумних очах зоріли пережиті роки і болі. Це були часи Другої світової війни – комунікація і доставка харчів у санаторій були утруднені. Війна – тяжко відбивається на їхньому житті. Вони втрачають зв'язок із більшістю приятелів. Поки ці приятелі відшукали можливості зв'язатися, перес-

лати допомогу – злидні знову підривають здорове Лєся. Але і за цих обставин Лєся і тут не сиділа без діла: готувала лекції до університету (вчилася на заочному відділенні), перечитувала класичну французьку літературу, писала листи друзям і знайомим. У листі до матері від 02.07.1930 р. вона пише: «Я б дуже бажала мати тут “Історію України”. Бач, на днях я спробувала зробити собі конспект історії України по пам’яті і побачила, що дуже багато забула, особливо з часів Великої Руїни. Можеш собі уявити, наскільки це мені неприємно». Переживаючи матеріальну скруту з надзвичайною витривалістю і спокоєм, донька підтримувала цим матір. І хоча з липня 1941 р. важкохвора Лєся майже не виходила на вулицю, але пильно слідкувала за військово-політичними подіями Другої світової війни. Її особливо хвилювала доля сплюндрованої гітлерівцями України. Лєся мріє про повернення на рідну землю разом з Батьком, мріє про дідів будиночок на Константиноградській вулиці у рідній Полтаві, про животворне повітря Криму... І від цих мрій Лєся ожила, здоров’я поправлялося. Аж – несподіване погіршення. Йшла ж війна, брак вітамінів і догляду привів до згасання. Уранці 6 листопада 1941 року з останньою усмішкою до любої мами Лєся згасла, відійшовши до свого великого Батька... Лєсю тимчасово було поховано на кладовищі у Комбо-ля-Бен. Вона передчасна померла у віці 29 років. І з них 22 роки вона «провела на скитальщині», як зазначалося в одному з некрологів. Загинула молода сила. Якби їй судилося, зазначає Д. Степовик, «прожити не тридцять, а нормальний вік – 75–80 років, то Україна мала б у когорті видатних своїх дочок ХХ ст. ще одне ім’я, скажімо, видатного науковця, мисткиню, громадську діячку чи активну учасницю жіночого руху». Згодом її прах було перенесено в могилу Симона Петлюри на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

Ольга Опанасівна залишилася у чужій країні, серед чужих людей, безпомічна та з мертвою донькою. Нове велике горе тяжко відбилось на здоров’ї Ольги Панасівни. Вона хворіла, та все ж не уникала людей, цікавилася громадським і політичним життям, а понад усе – подіями в Україні. Ніжно і щиро, до останніх днів опікувалися Ольгою Опанасівною дружина колишнього Голови Ради Міністрів Уряду УНР Єлизавета Прокопович та родина генерала Удовиченка, в помешканні яких вона проживала. Єдиною її розрадою було доглядати могилу на кладовищі Монпарнас, де лежали найдорожчі їй люди. Митрополит Мстислав, син сестри Петлюри, так охарактеризував Ольгу Панасівну: «В ній була велич душі, яку рідко можна зустріти в наш убогий духовно час».

Останні роки вона довго хворіла, майже нічого не чула, ледь говорила. Однак, навіть перебуваючи у такому стані, Ольга Панасівна зберігала силу духу й завжди з радістю вітала своїх відвідувачів: рідних, знайомих і гостей. Усі визначні особи української еміграції вважали за свій обов’язок нанести їй візит. Померла Ольга Панасівна 23 листопада 1959 року. Похована в родинній могилі на кладовищі Монпарнас поруч з чоловіком та донькою.

«жертвність його родини ...»

Батько С. Петлюри помер у 1909 р., мати – у 1919 р., на третій день після звільнення з ув’язнення, в якому її тримали більшовики. Доля братів і сестер С. Петлюри склалася трагічно. Найстарший брат Іван в останньому класі Полтавської духовної семінарії захворів на сухоти і помер у 1900 р. Старший брат Федір після семінарії закінчив сільсько-господарський інститут, працював земським агрономом в Кобеляцькому повіті, належав до УРП. У квітні 1907 р. був знайдений мер-

твим біля дверей своєї оселі. Молодший брат Олександр (1888–1951) після закінчення семінарії поступив у військове училище. Учасник Першої світової війни, капітан. В листопаді 1917 р. перейшов на службу до Армії УНР, командував батальйоном особистої охорони С. Петлюри, батальйоном 3-ї залізної дивізії. До 1924 р. перебував біля брата, мав звання полковника. Після від'їзду С. Петлюри в Париж, залишився в Польщі. У вересні 1939 р. як комбат польської армії воював проти німців. У 1944 р., рятуючись від «совітів», виїхав до Німеччини, а звідти до Канади. Помер у Торонто. Його син Володимир викладав у коледжі фізику і математику. Старші сестри С. Петлюри померли молодими: Єфросинія у 1918 р., після того як постриглася в черниці під іменем Гавриїли; Тетяна – на першому році заміжжя (її чоловіком був полтавець, власник свічного заводу Павло Іваненко). Марина і Феодосія залишилися старими дівами. У 1937 р. вони були заарештовані за «демонстрацію петлюрівщини» і розстріляні енкаведистами. Маріянна вийшла заміж за полтавця Івана Скрипника і народила сина Степана, який у 1919 р. служив хорунжим у петлюрівській армії, а після поразки визвольних змагань разом із дядьком емігрував до Польщі. Після Другої світової війни С. Скрипник став архієпископом Української автокефальної церкви Мстиславом, патріархом Київським і всія України. Його рідний брат Сильвестр, теж священник, був розстріляний у Полтаві в жовтні 1937 р. Тогож 1937 р. був розстріляний ще один син Маріянки – Андрій, який працював ветеринаром у Чернігові. Молодший син Валеріан був ув'язнений і вийшов на свободу лише в 1952 р.

Трагічна смерть Отамана, жертвність його родини ще виразніше підкреслила їх унікальність і масштаб особистостей в історії України ХХ ст. Постать одного з найбільш

Пам'ятник Симону Петлюрі у Вінниці

харизматичних лідерів Української революції і після смерті залишалася символом національно-визвольної боротьби, а термін «петлюрівщина» був синонімом ворога радянської влади. Не випадково більшовицька пропаганда докладала всіх можливих зусиль для карикатуризації образу С. Петлюри, замовчування та фальсифікації його діяльності, життя і боротьби членів його родини. Наслідки цієї агресивної пропаганди не подоланні остаточно ще й сьогодні. «Навіть сьогодні його ім'я залишається символом боротьби за свободу українського народу, символом реорганізації Східної Європи і символом майбутнього відродження 45-мільйонного українського народу» (М. Ковалевський «Симон Петлюра. Національний герой України»).

Обов'язок нової генерації українців – повернути справжній образ С. Петлюри українській національній історичній пам'яті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / В. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2004. – № 3. – С. 112–126.
2. Горевалов С. Видавнича діяльність Симона Петлюри як складова культурологічного дискурсу / С. Горевалов, І. Савчин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : Матер. міжнар. наук. конф., 10-12 жовтня 2005 р. – Ужгород, 2005. – 448 с.
3. Губарець В. Симон Петлюра на еміграції / В. Губарець // Пам'ять століть. – 2009. – № 3-4. – С. 171-178.
4. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: Життя і діяльність. – К., 2005.
5. Денисенко А. Поранене серце нації / А. Денисенко // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 71–73.
6. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914) / Д. Дорошенко. – Виннипег-Манітоба : Тризуб, 1949. – 167 с.
7. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К., 1992.
8. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України (1879–1926) / В. Іванис. – Торонто-Канада : “5-а станція союзу бувших українських вояків», 1952. – 255 с.
9. Кучерук О. Чи не настав час поставити меморіальну дошку Симонові Петлюрі на будинку колишнього КГБ СРСР у Москві? / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 1999. – № 6. – С. 153–154.
10. Лемещенко Г. Вечір, присвячений Симону Петлюрі / Г. Лемещенко, В. Піскун // Слово і час. – 1994. – № 4-5. – С. 45–46.
11. Литвин С. Одна із спроб С. Петлюри докликати-ся Європи / С. Литвин // Людина і політика. – 2000. – № 1. – С. 22–24.
12. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.
13. Нартов В. В. Симон Петлюра // Видатні особистості України / В. В. Нартов. – Х. : Книжковий Клуб, 2007. – С. 159-164. 1
14. Онацький Є. Чесність з ідеєю / Є. Онацький // Пам'ять століть. – 1999. – № 3. – С. 124–128.
15. Пасенко І. Симон Петлюра і його доба / І. Пасенко // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 66–67.
16. Петлюра Симон Васильевич // 100 знаменитих людей України / Т. Харченко, О. Ю. Очкурова, И. А. Рудычева. – Харьков : Фолио, 2004. – С. 338-343.
17. Петлюра С. Из русской печати / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 69–74.
18. Петлюра С. Московська воша. Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити / С. Петлюра. – Київ: Фотовідеосервіс, 1993. – 80с. – (Бібліотека Українця, № 19).
19. Петлюра С. Народе Український : Вибрані статті, листи, документи / С. Петлюра. – Харків: Лівий берег, 1992. – 148 с.
20. Петлюра С. Про переоцінку / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 5–13.
21. Петлюра С. Статті / С. Петлюра; [упор. ст. Климчук О.О.]. – Київ: Дніпро, 1993. – 340 с.
22. Петлюра С. Статті. Листи. Документи: Т. 2. / С. Петлюра; [ред. кол. Т. Гунчак, Л. Дражевська, П. Йосипишин та ін.]; Укр. вільна АН у США, Б-ка ім. С. Петлюри в Парижі. – Нью-Йорк : [б.в.], 1979. – 627 с.
23. Симон Петлюра (1879-1926): літератор, громадсько-політичний діяч, воєначальник // Сто найвідоміших українців / М. Гнатюк, Л. Громовенко, Л. Семака та ін. Київ : Орфей ; Москва : Вече, 2002. – С. 406–415.
24. Петлюра, Леся. Народе мій, улюблений... / Леся Петлюра ; Упоряд., вступ.ст., комент. Т.І. Ківшар ; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України . – Київ : Б.в., 2009 . – 667 с.
25. Сергійчук В. І. Симон Петлюра – Вид. 2-ге, доп. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2009. – 568 с. – (Українські державники).
26. Савченко В. А. Симон Петлюра / В. А. Савченко. – Харків : Фолио, 2005. – 416 с. – (Время и судьбы).
27. Саликовский А. Больной вопрос / А. Саликовский // Украинская жизнь. – 1912. – № 2. – С. 22–32.
28. Саликовский А. На ложном пути / А. Саликовский // Украинская жизнь. – 1913. – № 4. – С. 70–74.
29. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко; [вступ. ст. С. Ільницький, Т. Беднаржова]. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
30. Табачник Д.В. Вбивство Симона Петлюри. “УІЖ», 1992, № 7/8, 9
31. Табачник Д. Постріли на тихій вулиці Расіна (Нотатки історика про вбивство Симона Петлюри) // Київська старовина. – 1999. – Ч. 1. – С. 146-155; – Ч. 2. – С. 153–162;
32. Табачник Д. Сім пострілів у Симона Петлюру // Вітчизна. – 1991. – Ч. 9.